

Slavimir Genchev

(Curator of Dimcho Debelyanov's House Museum, Koprivshitsa)

Dimcho Debelyanov and Volunteering

Abstract: The article *Dimcho Debelyanov and Volunteering* aims to dispel a number of false myths and legends surrounding the poet's name that emerged immediately after his demise or in more recent times, some of which are the result of political speculations. Debelyanov was deferred from military service at the first mobilisation campaign in 1915 due to the nature of his work, which according to the then used nomenclature of professions was classified as civil mobilisation. A few months later, in early 1916, he was summoned to the army on a regular basis with a general call-up order for all civil servants subject to mobilisation; the order has been preserved to this day in the State Military Historical Archive at Veliko Tarnovo. Another widespread myth – that an official letter was dispatched by the military leadership of the Entente to the Bulgarian political and military authorities, containing a declaration against the sending of a poet of such magnitude to the front – does not rest on any credible facts either. This conspiracy myth is the result of communist propaganda whose obvious intention was to expose the imperialist nature of World War I and thus to blame the bourgeois monarchical authorities for Debelyanov's death. These facts are blatantly fabricated and the author debunks them one after the other, exposing their implausibility in the general context. One cannot at the same time represent Dimcho Debelyanov as a victim of an imperialist war and claim that he volunteered to join the army.

Славимир Генчев

(уредник на къща-музей „Димчо Дебелянов“, Копривщица)

Димчо Дебелянов и доброволчеството

*Не може хем да заминеш на фронта като доброволец, хем
врагът да упреква военното командване, че са те пратили
за пушешчно месо*

*Между „отдаване на кесаря кесаревото“ и „суровата
вярност на дълга“*

Преди няколко години акад. Иван Радев от Великотърновския университет „Св.св. Кирил и Методий“ изказа аргументирано становището си, че поетът Димчо Дебелянов *не е заминал като доброволец* на фронта за участие в Първата световна война.

Твърдението на акад. Радев определено предизвика шок и в културните среди, и сред много по-широки кръгове от обществото, отдавна свикнали с разпространената и неподлежаща на съмнение „официална“ версия, кристализирала като мит и придаваща още по-мъченически ореол на Димчо Дебелянов като жертва на войната.

(Подобен ефект имаха и имат твърденията, че Апостола на свободата **не** е бил предаден от поп Кръстьо Никифоров, ако въобще е имало предателство, дори и неумишлено, при залавянето му в Къкринското ханче край Ловеч, или че войводата Христо Ботев **бил застрелян от собствените си другари** след поражението на четата във Врачанския балкан.)

Акад. Иван Радев не е имал за цел да дегероизира поета или да демитологизира моменти от неговия живот, а като истински, безпристрастен литературен изследовател е изложил в своите трудове фактите такива, каквито се съдържат в общодостъпни документи, съхраняващи се в Държавния военноисторически архив – Велико Търново. И, както заявява самият той, не е търсил *нарочно* доказателства

за доброволчеството на Димчо Дебелянов

а е проучвал цялостно архива, събирайки материали за книгата си „Българските писатели и войните“. Тази теза акад. Радев разви и обоснова и в своя доклад „Документи за съдбата на Димчо Дебелянов на фронта“ с подзаглавие „По материали от Държавен военноисторически архив – Велико Търново“, представен по време на Национална научна конференция, проведена на 20 април 2012 г. в Регионалната народна библиотека „П.Р. Славейков“, организирана от катедра „Българска литература“ на Великотърновския университет „Св.св. Кирил и Методий“ и Държавния военноисторически архив – Велико Търново. Докладът излезе по-късно в сборника „Димчо Дебелянов – 125 години от рождението на поета“ (нови изследвания, архив, спомени), който Сборник включва и всички представени на конференцията доклади.

Още приживе и непосредствено след гибелта на Димчо Дебелянов на 2 октомври 1916 г., многократно е ставало въпрос за обстоятелствата около неговото заминаване на фронта. Вероятно официалното му първоначално освобождаване (заедно с много други държавни чиновници) от мобилизация в качеството на докладчик във Върховната сметна палата, където е постъпил на работа скоро след като завършва Школата за запасни подпоручици в Княжево, в която се е записал след излизането си от казармата в Самоков, където пък е отбивал военната си служба през цялото време на двете Балкански войни, е една от основните причини да се зароди по-късно митът за доброволното му заминаване на фронта. Преди всичко трябва да имаме предвид, че

закъснението с цели шест години на Димчовата служба

във войската - спрямо неговия собствен набор - поради следването му в Софийския университет. В книгата си „В казармата и на фронта с Димчо Дебелянов“ Тихомир Геров пише: „Шест месеца ние прекарахме заедно като редници от последния 37 набор в 22 допълваща дружина, която ведно с 7 допълваща батарея образуваше гарнизона на Самоков. (Димчо се числеше към 31 набор и бе закъснял със службата си цели шест години. Отлаган е бил, разбира се, не „по недоразвитост“, а като студент“).

В казармата Дебелянов влиза в началото на ноември 1912 г. В спомените си Тихомир Геров пише, че го е срещнал в казармения двор на 22 пехотен Тракийски полк в Самоков на 31 октомври заедно с много младежи от Ихтиманско и Самоковско. После пък споменава, че Дебелянов постъпил в казармата в началото на ноември. За това леко фактологично разминаване сигурно може да се потърси и намери обяснение, но може да е просто недоглеждане или грешка на перото.

Тук има няколко важни момента, които разкриват в психологически план отношението на Дебелянов и на много от войниците не само към войната, но и към казармата и военщината въобще. От една страна, той влиза в казармата, за да „отдаде кесаревото кесарю“ (по изречение на Людмил Стоянов – заклет враг на империалистическата война). Още тук се прокрадва идеята за казармата и войната като неизбежно, а понякога и необходимо зло. Това Дебелянов съвсем открито ще заяви в едно от фронтните си стихотворения, писани през 1916 г.:

„Сурова вярност на дълга
смени живота разнолик
и сля се радост и тъга,
сроди се малък и велик.“

„Тиха победа“

Срещу суровата вярност на дълга не може да се направи нищо. Дебелянов не е пацифист в общия смисъл на думата, който се открива в патоса на социалисти и социалдемократи, какъвто е бил и неговият брат *Илия* и с когото в това отношение Дебелянов има сериозни разминавания. В същото стихотворение поетът казва:

„Дойди, но с подвиг увенчай
ти своята брeнна суeта
и нека бeдe твоят край
една усмихнатa мeчтa!“

Човекът, синът, детето на майката-земя е призван да стъпи в нейните недра („Че светли тайни дух прозря/ и аз обикнах тоя път,/ по който земните недра/ тъй властно мамят и зоват.“), но увенчан с подвиг“, т.е. с победа или с героична смърт. Какво вижда поетът?

„Там родни сенки с родна реч
посрещат брата и сина,
а нейде гордо и далеч

плющят победни знамена!...“

Вижда знамената на победата и радостта на освободените македонски братя, които посрещат с „родна реч“ своя брат и син, дошъл да се бие и мре за тяхната свобода. Едно Димчово писмо е интересно в това отношение.

Тихомир Геров: „Между другото той пишеше на сестра си Мария (в писмо от 16.IX.1916 г.): „Аз съм спокоен, бодър и заедно с всички се радвам на

всички наши успехи, особено на тия срещу румъните.

Ние тук бързо узнаваме новините по всички бойни фронтове. Съдено е било *Дончо (Чамурлийски, който загива ден след като се явява в частта си на фронта от заблуден куришум – б.м.)* да дойде близо до мене, да остане един ден да се видим и да замине, без да можем да се срещнем. От съдбата си никой не може да избяга, затова ще трябва да се примири с всичко.“ (В скоба ще поясня, че Димчо ненавиждал „румъните“ заради разбойническото им нахлуване в Добруджа, възползвайки се от проблемите на българската войска при избухването на Междусъюзническата война.)

Разбира се, още сме 1912 г. и аз избързах с това стихотворение, но го правя умишлено, тъй като показва отношението на Димчо Дебелянов към Войната изобщо и към „българските“ войни от 1912-1913 г. и 1915-1918 година.

Както вече споменах, Дебелянов

не е краен, абстрактен, безпочвен пацифист.

Той добре е разбирал същността на тези войни, които за България (независимо от европейското обществено мнение, насъсквано от определени среди, включително и в Русия, която защитавала интересите на сърби и гърци) и за българите са просто възможност да постигнат националния си идеал – обединението им в свободна и независима държава върху целокупна територия. Всъщност войните са били *форма на продължение* на национално-освободителното ни движение, каквито бяха и Руско-турската война от 1877-1878 г., и актът на Съединението през 1885 г., и Илинденско-Преображенското въстание от 1903 г., и обявяването на независимостта през 1908 година – това се все стъпки към осъществяването на националния идеал: обединението на българския народ върху обитаваните векове наред от него български земи, което балкански и други недоброжелатели ни оспорват и до днес. Идеал, осъществен временно едва през 1940 г. (с връщането на България на южна Добруджа) и през 1941 г., когато България като съюзник на Германия през Втората световна война администрира Вардарска и Егейска Македония, Поморавието и Западна Тракия. По време на службата си в Самоков Димчо участва наравно с всички в занятията, упражненията и останалите военни задължения, както и в други общи дела, например в подготовката и провеждането на благотворителна вечер за събиране на средства, с които да се закупят подаръци и хранителни продукти за участниците в Балканската война от Самоковско и Ихтиманско, особено след като станало ясно, че те са изнесли на плещите си голямата Булаирска победа. Ентусиазмът, с който Димчо участва както в провеждането на благотворителната вечер и се включва в делегацията (наречена комисия), която откарва подаръците на фронта, ясно показва, че поетът не се чувства

отчужден на общия дух и тон, каквото отношение демонстрират, макар и рядко, някои поети и писатели като *Людмил Стоянов*.

Същевременно не са му чужди и някои дребни хитрини, които войниците винаги прилагат, когато има сгоден момент, за да изкръшкат или да си облекчат службата. Така например един ден „някой извика в ротното помещение: „Има ли желаещи за София?“ Ние не можахме да разберем изведнъж въпроса. Той поясни: „На преглед - за очите“. Това дойде като благоволение на случая. Раздвижихме се, зашушукахме и след малко ротната канцелария се изпълни с „желаещи“. Тук имаше хора, които виждаха като орли. Записаха ни. Записа се и Димчо. Разбира се, ние не си въобразявахме, че ще успеем; можеше да ни вземат и за симулант. “[...] „От тоя преглед никой нищо не спечели. Останаха да служат дори и такива като *Йордан Мечкаров*, които страдаха от силно късогледство. После понякога Димчо казваше: „Не стана нищо - откачихме по някой ден. Видях се с хора. Стига ми.“

На човек като Димчо, нарекъл се „уморен безверник“ в едно писмо до самия себе си, писано в с. Долна баня и отправено до Ихтиман за „Димчо Дебелянов в дома на Гьончо Белев“, очевидно е било необходимо

да търси промяна, да взема участие, да не стои със скръстени ръце

– било за да се спаси от тежки мисли, каквито често са го спохождали, било за да прояви дейната си натура.

Той не се е поколебал да стане и ротен писар, за което Геров пише с неприкрита ирония: „Малцина от нас, и то тия, които бяха успели да се наредят в ротните канцеларии, бяха по-добре. Димчо беше един от ония щастливци, на които ние завиждахме. Той ядеше в затоплена стая на писарската си маса.“

Ето още един откъс от книгата на Геров: „За да има по-голяма свобода и да се отърве от уморителните строеви занятия, а може би и по други съображения, твърде рано той стана ротен писар. От писмата на някои негови близки се разбира, че отначало му е било доста тежко в строя. На други обаче, които понасяха несгодите на фронтния живот, той пишеше, че службата не му тежала, защото все пак неговото тегло било най-малко. Разбира се, той не бил най-щастливият. Други са имали по-завидна участ. Повечето от неговите софийски и пловдивски другари са се отървали от войниклъка твърде лесно, „отложени по недоразвитост“ (колкото и легендарно да звучи това). Друг, обзет от луда радост, му пишеше: „Голубчик, медицината тържествува! Освободен § 71.“ С една отворена пощенска карта *Николай Михайлов* (Лиливев – б.м.) му обаждаше от Стара Загора своята „плаха радост“, че се е освободил от „войникуване“ и тая година...“

Вижда се, че у немалко наши интелектуалци инстинктът за самосъхранение (поякога може би завоалиран зад пацифистки настроения) ги е тласкал към

всевъзможни начини да избегнат мобилизацията и службата.

Въпреки многобройните примери и за противоположното поведение – записването като доброволци на стотици младежи, следващи по това време в чужбина, какъвто е случаят с *Цветан Радославов*, написал възторжения текст на „Мила Родино“ във влака на път за България.

Или пък доброволците от *Македоно-Одринското опълчение*. Един от тях - *Симеон Радев* – пише в мемоарната си книга „Това, което видях от Балканската война“: „За всички бе ясно, че мобилизацията значеше война и затова още с обявяването ѝ (с Указ

№5 от 17 септември 1912 г. – б.м.) се появи идеята да се създаде едно Македоно-Одринско опълчение от доброволци, в което да влязат несслужившите (в действащата армията – б.м.) членове на емиграцията (т.е. българите от Македония и Тракия, които са извън пределите на България – б.м.).

Симеон Радев изчаква опълчението да се образува, за да се запише в него. Но и преди това той и *Александър Балабанов* отишли да се запишат доброволци и били зачислени на служба във Военното министерство. Радев обаче бил привлечен от началника на Генералния щаб генерал Фичев като преводач от български на френски език на бюлетините за военните действия, а също и да следи чуждите вестници и да информира генерала за международното положение. По-късно заради големия брой чуждестранни кореспонденти в Стара Загора, където е щабът на действащата армия, е създадена специална Цензурна секция, към която Радев е зачислен. В състава на тази секция влизат писатели и интелектуалци като: *Венелин Ганев, Михаил Арнаудов, д-р Нейчо Иванов, Александър Балабанов, Елин Пелин, Ст. Л. Костов, Александър Кипров*. Тяхната задача била да проверяват и да цензурират, според определени указания, правени от военните ежедневно, журналистическите дописки на чуждестранните кореспонденти за техните вестници в Европа.

Както се вижда, българските официални власти, особено военните кръгове, съзнавайки добре значимостта на интелектуалния капацитет на нацията, директно се обръщат към най-изявените интелектуалци на България, за да ги привлекат на служба под знамената на места, където могат да бъдат най-полезни, вместо да гинат по бойните полета.

Същевременно

тревожната мисъл за съдбата на интелектуалния елит на нацията

по време на война, колкото и справедлива да е тя и каквито и горещи привърженици да има, не е далеч от умовете на мнозина. Писателят *Стилиян Чилингиров* пише в мемоарната си книга „Моите съвременници“, че проф. д-р *Кръстьо Кръстев* (наречен от писателя *Антон Страшимиров* с обидното прозвище „човека в сиво“) използвал положението му на народен представител през 1912 г., само месец след обявяването на Балканската война, с настояване да го свърже с тогавашия министър на войната ген. *Никифоров*. Д-р Кръстев носел изготвен от него самия дълъг списък с имена на интелектуалци, които според професора в никакъв случай не бивало да се изпращат на фронта. Чилингиров повел дълъг разговор с някогашния си професор, към когото едно време младите хора изпитвали смесени чувства: първо, на негодувание заради неговото отблъскващо високомерие и, второ, на уважение заради редактираното дълги години от него сп. „Мисъл“, в което мнозина получили литературното си кръщение, а то значи и признание.

Според д-р Кръстев властимащите нехаели за съдбата на българската интелигенция. Чилингиров възразил, че вече се правят сериозни постъпки за опазване на интелигенцията, но военните не се съгласявали, защото смятали, че щял да се „разклати духът на армията“, ако интелектуалците бъдат изтеглени от нея. Срещу „духа на армията“ Кръстев изправил „духа на народа“ и изброил имената на загиналите още в началото на бойните действия известни и не толкова известни представители на интелигенцията като артиста *Атанас Кирчев* (за когото обаче пише, че е починал от туберкулоза по време на войната, а не в битка), професора по математика *Стоянов*, проф. *Никола Алексиев* и други.

В своя статия, посветена на тази тема, акад. *Иван Радев* пише: „Саморъчният въвеждащ в „Списъка“ текст на д-р Кръстев е с дата 15 декември, а резолюцията върху него на

ген. Никифоров е от 17 дек. 1912 г. Доколко държавникът-министър е възприел присърце акцията на д-р Кръстев личи от факта, че още на 18 декември от неговата канцелария тръгва към Началник-щаба на Действащата армия привлеченият по-долу „Списък“ с имената на 70 интелектуалци с обозначаване на бойните части, в които те се намират в момента. Списъкът е придружен от нареждането на Министъра на войната до Началник-щаба на Действащата армия

да се намери начин за прилагането му.

Доказателство в тази насока са именно новооповестяваните архивни страници. Първият факт от цялата документация представлява писмо на самия д-р Кръстев. То е въз основа на срещата и проведения вече разговор с министъра генерал Никифор Никифоров. Предназначението му е да придружи отново съставения, попълнен и старателно подготвен „Списък“ на лицата, които са част от интелектуалния елит на нацията и трябва да бъдат запазени в името на нейното бъдеще.“

Върху оригинала на това писмо, отправено от д-р Кр. Кръстев до военния министър, е саморъчно написаната резолюция на последния с дата 17 декември с.г. Текстът ѝ е трудно разчетим, но е със следното съдържание, в което с многоточие са маркирани липсващите думи:

П о в е р и т е л н о

До Нач. Щаба на Действащия фронт съобщаваме, че отговарям на настоящето. Добре известен в нашето висше общество се е обърнал лично към мен, за да повдигне въпроса за вземане мерки да се запазят нашите по-талантливи обществени дейци по различните клонове на науката и изкуството, намиращи се по настоящем в редовете на войската. Като средство за случая е било по сменно (?) да се извадят тези лица из строя и се назначат на някакви по-облекчени длъжности.

Това желание се поддържа и от много народни представители. Ето защо, намирайки за уместен така повдигнатия въпрос, считам че трябва да се изпрати приложения тука Списък на штабни отделни лица ... на Д./ействующата/ армия и се ... нему ... да вземе нужните мерки според ...“.

Ген. Никифоров

17/ХІІ.912.“

Година по-късно, след като избухва Междусъюзническата война, д-р Кръстев се обръща с нарочно писмо и към цар Фердинанд, като преди това е писал и до началника на Генералния щаб генерал Фичев. Ето само въвеждащите изречения на това писмо (вх. №0367, получено на 13 май 1913 г.):

„Ваше Величество,

Преди повече от месец връчих на генерал Фичев известния Вам списък (съставен от професора с имена на офицери и редници, принадлежащи на нашата висша интелигенция, за освобождаване в безсрочен отпуск – б.м.) и устно му изложих основанията си за новото ми искане: да бъдат освободени в безсрочен отпуск поне всички лица от тоя списък, 80 на брой – професорите и асистентите, артистите, художниците и някои по-видни писатели и музикални сили (тъй като пълен списък за тях не можах да съставя).“

Вижда се, че в сравнение с първия списък, в новия, от 1913 г., са добавени още 10 имена.

Няма обаче сведения дали са били наистина освободени в безсрочен отпуск и колко от тях са загинали или останали живи. За това трябва да се направят поименно специални проучвания чрез биографични справки.

След публикуването в пълния им вид на спомените на Ст. Чилингиров (издавани в цензуриран, съкратен или изопачен вид и преди 10.11.1989 г.), българският читател може подробно да се запознае с тази

лична битка на проф. д-р Кръстев за съхраняване на националния интелектуален елит.

Същевременно, както вече споменах, и преди да бъде по този начин поставен въпросът от д-р Кръстев, ген. Фичев вече е привлякъл към Цензурната секция Симеон Радев, Елин Пелин, Михаил Арнаудов и други интелектуалци. Погледнато от друг ъгъл обаче, какви хора, ако не интелегенти, могат да бъдат обучени за офицери, изпълняващи отговорни ръководни длъжности?

Когато става ясна неизбежността на Първата световна война, в която България се включва през есента на 1915 г., в *Съюза на българските писатели* въпросът за участието на българската интелигенция и по-специално на *българските писатели във войната* се поставя по същия начин. Тогава чрез писателя Григор Чешмеджиев – един от основателите на СБП (на 8 септември 1913 г.), който същевременно е бил и *народен представител* от БСДП (ш.с.), УС на СБП представя пред министъра на войната декларация, в която българските писатели настояват да не се изпращат на фронта хората на перото предвид жертвите, дадени от тях по време на Балканската и Междусъюзническата война. (Загинал е авторът на „Сине мой“ *Стамен Панчев*, загинал е *Илия Иванов-Черен*, смятан от всички за обещаващ белетрист...)

Ето какво пише писателят *Христо Ц. Борина*: „Световната война, в която България се намеси през 1915 г., прекрати дейността на Съюза, защото повечето от членовете му заминаха на фронта като офицери, като прости войници или като мобилизирани военни кореспонденти на в. „Военни известия“ и сп. Отечество“; само няколко души бяха оставени в редакцията на тези две военни издания, между които *Кирил Христов*, *Йордан Йовков*, *Димитър Подвързачов*, *Добри Немиров*. (Христо Борина пропуска *Елин Пелин* – б.м.) Назначаването на писатели за военни кореспонденти и редактори в казаните издания бе пак заслуга на Съюза, който нарочно се бе застъпил за това пред военния министър и пред главнокомандващия генер. *Никола Жеков*. Назначени бяха към щабовете: на I армия и I Софийска дивизия *Ненчо Илиев* (*това е същият този Сириус, който се подигравал на Димчо Дебелянов заради името му и в пресата го нападнал затова, че е участвал в някаква обикновена предновогодишна литературна анкета* – б.м.); на II Тракийска дивизия *Христо Чолчев*; на II Балканска дивизия *Стоян Дринов*; на IV Преславска дивизия *Никола Атанасов*; на V Дунавска дивизия *Хр. Борина*; на VII Рилска дивизия *Райчо Райчев*; на IX Плевенска дивизия *Н. Райнов*. Не си спомням кои бяха назначени към другите дивизии.“

Както се вижда, членовете на СБП са били с предимство – например към щаба на Седма Рилска дивизия, в чийто състав влиза и 22. Тракийски пехотен полк, където служи Димчо Дебелянов, като военен кореспондент бил зачислен *Райчо Райчев* – един от *учредителите* на СБП, когото днес никой не помни. А Димчо е пратен буквално срещу курсшумите.

Но Дебелянов „упорито отстояваше индивидуалистичната идея за несъвместимостта на писателското звание с професионалната организация, пише още *Христо Ц. Борина*. Дали наистина това у него беше на здрава идейна основа, или едно чувство на бохема, който отрича формите, предписанията, задълженията отвън... В същото време той подмята за имена, които обиждаха неговата гордост на призван писател. Както се знае, неговите другари по-късно отстъпиха от заетата позиция (да не стават членове на СБП – б.м.) и влязоха в съюза.“

И действително, на учредителното събрание на СБП присъства самият *Димитър Подвързачов*, който по-рано заедно с *Константин Константинов*, *Христо Ясенов* и *Димчо Дебелянов* изказвал непримиримото си отношение срещу създаването на подобна писателска организация.

Имайки предвид съставянето на списъци с писатели, членове на СБП, които *да не бъдат изпращани* на опасни места на фронта (по аналогия със списъка на д-р *Кръстьо Кръстев* след избухването на Балканската война от 1912 г. и продължен през 1913 г.), спокойно можем да заключим, че

Дебелянов е останал извън списъците и ползрението

на висшестоящите органи и лица. Някои са смятали, че той още не е бил утвърден като писател. Според мен подобно твърдение е спорно, след като още през 1910 г. двамата с *Димитър Подвързачов* съставят и издават първата българска поетична антология „От Вазова насам“. *Тихомир Геров* пише, че екземпляр от антологията се разменял между офицерите и войниците даже на самия фронт. Освен това публикациите на Дебелянов по време на службата му на фронта ставали достояние на повечето офицери и дори на войници от полка и дружината (особено на ординареца му, който се гордеел, че „ротният пише“).

Дружинният командир на Дебелянов от Втора дружина на полка майор *Тома Томов* добре си е давал сметка какво представлява неговият адютант и затова всячески се стараел да го държи по-далеч от бойната линия. Дебелянов е бил много дисциплиниран, стриктен, изпълнителен и отговорен в службата си. Майор Томов не само го назначава за свой адютант, но го прави и отговорник на офицерския стол, възлага му да води дружинния дневник за военните действия.

Димчо Дебелянов може и да не желае войната, но не е и безпочвен пацифист, ще потрета. Ако за *бунтаря Людмил Стоянов* отиването на фронта е „отдаване на кесаря кесаревото“, за отговорния Дебелянов това е „сурова вярност на дълга“. Брат му *Илия* е пълна противоположност, но Димчо не го упреква, той приема всякакви убеждения и разбирания, те не му пречат да възприема хората открито. Не е случайно, че пише остро критично за стихосбирката на *Иван Вазов* „Под гръма на победите“, а „Съюзници разбойници“ е песен, „с която той не можеше да се помири.“ (Т. Геров)

Всеобщият ентузиазъм, обхванал народа ни в навечерието на Балканската война, увлякъл и мнозина интелектуалци, да не кажем всички, е напълно разбираем и отговаря на духа на времето, без да търпи каквито и да било възражения. Не стоят така нещата с Междусъюзническата и особено с Първата световна война, въпреки че в основата им е залегнал същият стремеж за национално обединение. Тежестите на войната и човешките, и материалните жертви и щети, които понася българският народ, стават непомерни. Затова и в обществото, и в армията (особено с „помощта“ на социалистическите агитатори) се засилват общите негативни настроения, най-вече сред онези обществени слоеве, които понасят най-големите тежести. Тези настроения

нерядко прерастват в осъзната антивоенна риторика, използвана широко от левичарски настроени политически партии и други организации.

Ето защо и многократно нарастват

проявите на ходатайства от страна на близки и роднини

на постъпващите в армията последните да бъдат назначавани някъде „на завет“, за да не попаднат на бойните линии. Характерен епизод описва в своите спомени арх. *Вельо Дебелянов* - първи братовчед на *Димчо Дебелянов*, който служи през 1916 г. в Школата за запасни офицери в Скопие под командването на полк. *Борис Дрангов*, а след това е изпратен на Добруджанския фронт, където е ранен през октомври и в лазарета от вестниците научава за смъртта на своя любим братовчед Димчо.

При завършването на курса полк. Дрангов строява школниците на плаца в казармата и произнася емоционална реч, в която между другото изтъква, че до него са пристигнали настоятелни молби от близки и роднини на доста измежду школниците, щото да не бъдат изпращани те по бойните полета. Полк. Дрангов иронизирал, заявявайки, че тяхната кръв сигурно е по-ценна и скъпа от кръвта на останалите им другари, за които никой не се бил застъпил и които още днес щели да тръгнат към бойните си части, където били разпределени. След това полк. Дрангов подканил онези, които не искат да се възползват от ходатайствата, а са готови да заминат да защитават родината си като истински мъже и бойци, да направят няколко крачки напред. Всички тръгнали като един с викове: „Да живее полковник Дрангов!“, включително и засрамените връзкари. В книгата на Тихомир Геров четем: „Една студена януарска привечер (на 1916 г. – б.м.) Димчо ме намери пред външния вход на финансовото управление, дето работех (тогава Върховната сметна палата беше близо до него) и ми каза: „Е, Петре, там се свърши“. Понеже през последните няколко дни разговорът все се въртеше около неговото заминаване, аз изведнъж разбрах какво иска да ми каже. „Ето, чети“, рече той, и ми подаде съобщението. И аз прочетох:

...„Съобщава Ви се, Г-н Докладчик, че Вие се назначавате в разпореждане на Началника на 7. Рилска дивизия и трябва веднага да се отправите за местоназначението си, като се представите на Началника на казаната дивизия, дето ще Ви се укаже точното назначение. По заповед.“

- „Свърши се, повтори той с облекчение; сега всичко ми изглежда по-просто и по-ясно. Да вървим.“

Това е спомен на Димчовия приятел *Петър Чамурлийски*, който според Тихомир Геров вероятно има голяма заслуга за назначаването на поета във Върховната сметна палата. Става напълно ясно, че е нелепо да се говори за доброволно заминаване на фронта при положение, че има мобилизация и повиквателна заповед. Това не означава, че Дебелянов не е изпитвал угризения, задето е останал в тила, макар и не по негова вина, докато другите са се сражавали на фронта, или че не би заминал като доброволец, стига да му се предоставеше такава възможност.

Същевременно Геров свидетелства в книгата си, че Дебелянов постъпил в Школата за запасни подпоручици в Княжево, защото е имал предвид „някои практически съображения“. Тогава мнозина като него не можаха да схванат истинските намерения на ония военни среди, които след погрома (от 1912-1913 – б.м.) мислеха за близък реванш и бързаха да създадат нови

офицерски кадри от интелигенцията

взела участие във войните, като уреждаха осеммесечни съкратени курсове при Школата. Княжево се оказа тясно за тоя приток от „доброволци“. Повечето мислеха, че това се върши за тяхно улеснение и се надпреварваха да се запишат. И Димчо направи тая *погрешна стъпка*, може би съдбоносна. Някои от неговите другари излязоха похитри и по-съобразителни: не се подадоха на тая примка и до края на войната останаха *потулени в канцелариите на големите щабове или другаде в тила*.

Не беше минала една година от края на междусъюзнишкия конфликт и световната война избухна; разбира се, не неочаквано. Димчо вече беше офицерски кандидат, т. е. взводен командир. С това *се прекъсваха всичките му пътища към тиловите служби* и оттук нататък трябваше да се остави на благоволенията на случая. Едва в началото на петнадесета година той можа да разбере добре смисъла на тия съкратени военни курсове, но вече беше твърде късно.“

Какво е настроението на Дебелянов като държавен служител? Ето неговото свидетелство в писмо до сестра му *Мария Григорова*: „Пиша ви не от някое кафене, както почти винаги, а от канцеларията като порядъчен и солиден чиновник. Пети ден как ходя в 8 часа на работа, излизам в 12, отивам пак в 2 и излизам в 6. (Веднаж-два пъти бегам, ама нищо). . . Животът в канцеларията не прилича на тоя из улиците. Тука е и тихо, и скучно, и душно. (За да бъде прав, трябва да кажа, че е и топло, докато вън е много студено, та човек чувства по-голяма нужда от разговорка, по-различна от разговорката с колегите . . . Колегите ми са, с малки изключения, като Дебутов, като „очарователния“ подначалник (оня с арменската физиономия), софийски чиновници, каквито си ги знаеш, чеховски герои. Какво да се прави? Така е навсякъде по канцелариите.“

„Трябва наистина да се зарови човек в някаква тясна, тъмна и сънлива канцелария, за да разбере каква цена има свободата и животът на открито море, далеч от всекакви мизерни пристанища.“

Ето определящите фактори в случая: войната вече се води, Дебелянов е чиновник, засега неподлежащ на мобилизация, но непремиримият му дух е неспокоен и неудовлетворен. Не е измислено, че на един гуляй той казал: „Трябва ли да стоим още и да безчинстваме, когато се чертаят границите на нашето отечество?“ (*Бончо х. Бонев*, „Спомени за Д. Дебелянов“, сборник „Копривщица“).

Геров е убеден: „Едно е истина:

страшно неудобно му е било да стои в София.

Той не е могъл спокойно да разговаря със завърнали се от фронта войници и офицери. Веднъж не намерил у себе си сили да посети ранения си братовчед, който лежал в една софийска болница. Тежко и срамно му било да се изправи пред „фронтак, и при това ранен“.

Писмата му доуясняват въпроса.

„Трябва да си научила от Дончо, че преди 2-3 дни съм ходил в Кюстендил, за да получа назначение във войската и да замина. Върнаха ни от там, като ни казаха, че подир 2-3 дни ще се разреши окончателно въпросът и ще заминем. Чакам, значи.“

Интересно е свидетелството на Геров за *Илия Дебелянов*: „Около три месеца той стоя при мене (т.е. при Тихомир Геров в качеството му на ротен командир – б.м.) като строеви редник, взе участие във форсирането на гръцката граница при Кулата и макар че в ротата имаше и нестроеви служби, никога Димчо не ме помоли да го настаня на по-безопасно място. Понякога ме запитваше: „Е, как е братът?“ И само толкова.“

След тримесечен престой на фронта Димчо заминава с осмата смяна в отпуск. Използвал случая да се отбие до редакцията на сп. „Отечество“, където намерил Д. Подвързачов и му оставил за печат ръкописа на стихотворението си „Нощ към Солун“, което излязло малко след това - в кн. 16-17 от 8 май.

Впрочем, в редакционната колегия на двете издания – „Отечество“ и „Военни известия“, са работели освен Подвързачов, още и *Елин Пелин, Добри Немиров, Георги Райчев* и *Йордан Йовков*.

Впрочем, през 1912 г. Йовков заминава за фронта като командир на рота в 41. пехотен полк и участва в боевете край Кайпа, Одрин, Чаталджа, Дойран. По време на Междусъюзническата война (1913 г.) е ранен край Дойран, а месец по-късно е повишен в чин. По време на Първата световна война (1915 г.) е назначен за кореспондент на Северния и Южния фронт и пише творби, в които личи неговото свидетелско, изстрадано отношение към войната. Той също е завършил Школата за запасни офицери в Княжево, но през през 1902–1904 г., т.е. десет години преди Дебелянов. Очевидно като Йовков и Димчо е имал желание да опознава нещата отблизо, за да може по-достоверно да пише за тях. „Той се интересуваше изобщо от душевното състояние на боеца пред очакваното сражение“, пише още Геров и добавя в тази връзка: „Димчо мълчеше, пушеше или изпиваше до дъно чашата си и слушаше това, което другите разказваха за войната. Той нямаше какво да каже и туй го дразнеше. Най-после той не издържа и се намеси рязко. Искал още утре да влезе в бой; защото за горещо (т.е. патилият – б.м., Сл. Г.) могъл да говори само оня, който го е изпитал. Могъл да остане още дълго там, но пожелал да дойде при нас, *за да изпита силни чувства*. Той говореше възбудено и ние му вярвахме. Може би това беше най-правдива и дълбока изповед. Може би. Малко по-иначе същото нещо той бе казал на взводния си подофицер Спасов: не могъл да понася да го смятат за „некадърен“. За да представи по-благовидно и човечно *своето доброволчество*, казваше, че заменил един свой колега с четири-пет деца, когото изпращали на фронта.“

Това е класическа измислица, защото няма такъв колега. Димчо е обичал шегата и нерядко си служел с безобидни измислици и хитрувания, свързани със самия него, а и с други хора. (Да не забравяме, че имал навика и сам да пише писма до себе си.) Веднъж в Ихтиман, където служел през 1912 г., подхвърлил на свои недоброжелатели: „Няма ли да изтрезнея някой път, че да се напия като хората?!“ Те, разбира се, схванали това буквално и го изкарвали пръв пияница.

Друг път рикоширало парче от шрапнел отчупило върха на дръжката на войнишкия му нож, който бил закачен на клон пред палатката му. Димчо го показвал по-късно на някои свои другари, но не казал къде бил окачен, за да си помислят, че е бил на колана му в този момент и че той се е отгървал на косъм.

Ако се отгърсим за малко от ореола му на велик поет, ще съзрем в тези му *човешки постъпки* (както и в цялостното му поведение Впрочем) израз на сложната му душевност, изпълнена с противоречия и дори взаимноизключващи се разбирания. В отделни случаи се представя като противник на войната, но и разбира нейната необходимост с оглед на все още актуалния национален идеал. Сам избира да служи в дружина, която се прославя в Булаирските боеве, но и се превръща в бунтарска част по време на Междусъюзническата война, свалила командира си и избрала друг. Дружината не била разформирана благодарение на старата си бойна слава. Настроенията в нея обаче и особено в 5. рота често пъти били несъвместими с устава и дисциплината и това, съчетано с лошо военно командване, е

косвена (а защо не и пряка?) причина за гибелта на Дебелянов

на 2 октомври 1916 г., когато се е опитвал да поведе войниците си към окопите на противника. Те обаче не го послушали и той буквално стърчал няколко минути прав под град от куршуми дум-дум, един от които го улучва смъртоносно.

Тук няма да се спирам на историята с отпуската, когато името му било задраскано в последния момент заради друг, заради което Дебелянов останал в частта си по време на най-кръвопролитните боеве. Случаят е изяснен още тогава, няма нищо връзка и непочтено, а спазване на устав и правила.

По-правдоподобно е обяснението, според което големите празници в офицерския състав в следствие на големите загуби в жива сила е принудила командването на дивизията, полка и дружината да го задържи на фронта и да го направи командир на 5. рота няколко дни преди решителните сражения край Демир Хисар.

Дебелянов, въпреки всепризнатия му фатализъм, не е имал никаво желание и намерение да загине на война. Достатъчно е да се види с какъв интерес е изучавал немски език с помощта на немските войници в смесената 8. рота, които му дали оригинално немско издание на „Тъй рече Заратустра“ от Ницше. Дебелянов правил сравнения с превода на Мара Белчева, който носел със себе си, и си водил подробни езикови бележки. Дори един от основните в книгата термини на Ницше превел с по-подходяща дума от избраната от Мара Белчева - До наслова „За самопревъзможването“ стои: „De la victoire su soi-même“, а под него - „За самонадделяването“ (?). Очевидно го е интересувала темата за свръхчовека, който се самосъздава, като развива свободно своите заложби и често пъти трябва да надделява себе си.

Едновременно участник и наблюдател, Димчо се е и самонаблюдавал, и по ницшеански се е себенадделявал, самопревъзможвал, самопобеждавал, играл е, но *себе си*. Той сякаш е инструмент, избран от съдбата, за да покаже на България и света как съвършено може да звучи българското поетично слово. И понеже очевидно това е невъзможно да стане без жертви и изпитания, съдбата щедро му ги изпраща, а той не бяга от тях, или поне не го прави с открити, видими жестове. (Когато парче от шрапнел отчупва част от чирена на войнишкия му нож, той казва на ординареца си: „Дано се размине само с това!“) Вярно е, че Дебелянов много силно се разсърдва, когато научава, че отпуската му внезапно и несправедливо, според него, е отменена; по този повод той дори се скарва с майор Томов, който не се намесил в негова полза. (*А майорът очевидно е искал в това време на липса на офицерски кадри да има на разположение един вече опитен и добросъвестен офицер като Дебелянов.*) Но и през ум не му минава да не се подчинява на заповедите и разпорежданията на повисшестоящите. Майор Томов е човекът, комуто Димчо поверява стихотворенията си „Сиротна песен“ и „Един убит“; майорът ги съхранява в маншета на шинела си повече от година – до 1917 г., преди да ги предаде на Димчовия приятел *Георги Райчев*, назначен по това време за *кореспондент към Седма Рилска дивизия*, чиято първа най-важна работа е да разпита всички за житието-битието на Димчо на фронта и за гибелта му.

Митът за доброволчеството на Димчо Дебелянов

освен всичко друго *е напълно излишен*. Той може да служи само на един особен вид пропаганда, която се нуждае от подобни легенди и легендарни случки, за да подсилва и аргументира с тях определени *опорни точки*. Доброволчеството на Дебелянов е добре дошло за онези, които искат да го представят като невинна жертва на *империалистическата война*, за каквато го е смятал също и брат му Илия.

Още по-голяма спекулация, която и днес се експлоатира успешно в определени кръгове, близки до бившата комунистическа партия и нейните креатури и сателити, е митологичната Нота на Антантата до Генералния щаб на българската армия, в която с убийствен сарказъм били упрекнати, меко казано, българските военни командири, че изпращали да загинат на фронта такива велики творци. Сякаш в тази война не са участвали и не са загинали творци и интелектуалци от европейска и световна величина, вкл. *Гийом Аполинер*, който умира от изтощение след тежкото си нараняване в главата през 1918 г., заболявайки и от испански грип при разразилата се епидемия.

Геров пише: „За четвърти път минавахме р. Черна, сега по новопостроения понтон при с. Везарци. Вляво имаше полуразрушени неприятелски окопи с блиндажи и амбразури. Тук-там личаха купчини пръст без кръстове. Повечето жертви французите бяха дали при оттеглянето си. От мемоарите за войната после се узна, че тук нейде е бил погребан писателят Жозеп Видал, убит на 22 ноември при с. Безвища; а отвъд гара Удово, край с. Костурино, земята криеше останките на младия писател *Емануел Брюне*, офицерски кандидат от 2 Зуавски полк, 156 френска дивизия. При отстъплението на съглашенците по Черна и Вардар оттук бяха минали писателите *Гонзаг Жино*, *Шарл Труфле* и др. Войната със своята романтика беше увлякла мнозина интелектуалци, въпреки че те минаваха за световни граждани и миролюбци...“

Известно е също поведението на прочут поет модернист като *Рихард Демел*, който пропагандирал социално ангажиран експресионизъм, но и се подписал под шовинистични прокламации и дори отишъл като доброволец на фронта, което много разочаровало всички европейски интелектуалци и творци, вкл. и един от боготворящите го български поети като *Гео Милев*. Демел дори получил кръст за храброст, за разлика от *Дебелянов*, който бил предложен посмъртно както за повишаване в звание, така и за орден за храброст, поради героичното си поведение при атаката, но и двете останали без последствие, без да са известни причините. Митът за Нотата на Антантата до „безотговорните“ български власти във връзка със смъртта на *Димчо Дебелянов* е

чиста проба пропаганда

чиято цел е да дискредитира и унизи българската държава и българското военно командване. Този мит и в днешно време е преразказан от писателя *Пелин Пелинов* в един от томовете на неговата историческа пенталогия. Като добавим и още няколко измислици и изопачавания на моменти от биографията на *Дебелянов*, съмненията в истинността на цялата сага на *Пелинов* още повече се засилват.

Неговата фактология ми прилича на свободното квазиисторическо съчинение на *Михаил Топалов* „То беше вчера“, чийто автор най-безпочвено твърди, че в навечерието на Първата световна война ген. *Владимир Вазов* срещнал *Димчо Дебелянов* на някаква софийска улица и като научил от самия поет, че заминава като доброволец на фронта, му предложил да го вземе в щаба си на някаква лека служба, но *Дебелянов* гордо отказал и заминал да се сражава на фронта..

Същият съшит с бели конци мит за Нотата на Антантата си е позволила да разкаже в предговора си към една антология, съставена от преведени на няколко славянски езика емблематични творби на *Димчо Дебелянов* (***само по себе си похвално дело***), и поетесата *Елка Няголова* от Варна, като изданието е на т. нар. *Славянска литературна и артистична академия*, чийто председател е *Няголова*.

Това стана само преди няколко години. Този предговор също е преведен на споменатите славянски езици, което означава, че неистината е достигнала до стотици читатели, което я превръща в много сериозно престъпление срещу истината. Фалшивият мит влиза в грубо противоречие с другия, по-благороден, но също подвеждащ мит, отнасящ се до заминаването на Димчо Дебелянов на фронта като доброволец. Митотворците не се трогват от това: *те хем хвалят и жаят Поета, че сам отишъл на война курбан да стане, хем обвиняват българските военни, че те са го били пратили на фронта като пушечно месо, та да го убият воините на Антантата*, от което даже те – империалистите – се възмутили до дъното на душите си и сърцераздирателна нота написали.

Крайно време е и на двата мита да се сложи кръст.

И ако единият вече е на път да бъде демилотогизиран, без с нищо да се накърни образът на Поета на белоцветните вишни, то другият е много жилав и все още упорито се разпространява в определени среди.

ЛИТЕРАТУРА

- Геров 1957: *Геров Т.* В казармата и на фронта с Димчо Дебелянов. София, Изд. „Български писател“.
- Радев 2013: *Радев Ив.* Документи за съдбата на Димчо Дебелянов на фронта. (По материали от Държавен военноисторически архив - Велико Търново). Димчо Дебелянов. 125 години от рождението на поета. Нови изследвания, Архив, спомени. УИ „Св.св. Кирил и Методий“, В. Търново.
- Дебелянова-Григорова 1946: *Дебелянова-Григорова М.* Димчо Дебелянов: спомени за моя брат: писма, документи и снимки“, издание на Л.Т. Чипев, София.
- Русалиев 1944: *Русалиев Вл.* Бездомник в нощта. Животът, любовта и смъртта на Димчо Дебелянов. Библиотека „Специални издания“, Серия „Български прокълнати поети“, София.
- Русалиев 1940: *Русалиев Вл.* Любовните писма на Димчо Дебелянов. Под редакцията на Вл. Русалиев, Изд. „Предел“, София.
- История на Съюза на българските писатели (1913-1944) – колектив, София, 2013.
- Чилингиров 2015: *Чилингиров Ст.* Моите съвременници (Между малки и големи), София.
- Радев 1993: *Радев С.* Това, което видях от Балканската война. Изд. „Народна култура“, София.